

**ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА АДАПТАЦІЇ НОРМ
СІМЕЙНОГО ПРАВА НА ПРИКЛАДІ РЕЄСТРАЦІЇ
ТА РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ МІЖ ГРОМАДЯНАМИ
(ГРОМАДЯНКАМИ) УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНАМИ
(ГРОМАДЯНКАМИ) КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Шебаніц Д. М.

ВСТУП

Інститут шлюбу завжди привертав до себе значну увагу як науковців зі всього світу, так і практикуючих юристів. Особливо цікавим для всебічного, повного та змістовного дослідження було проблемне питання щодо реєстрації та розірвання шлюбу між громадянами (громадянками) України та громадянами (громадянками) країн Європейського співтовариства. До того ж, сучасні тенденції вказують нам на те, що кількість шлюбів громадян України з іноземцями стрімко зростає. Провідною причиною цього, з-поміж іншого, є активні військові дії на території України, збройна агресія російської федерації, а також введений в нашій країні воєнний стан. Задля збереження свого життя українці вимушено покинули свої домівки та виїхали до безпечних країн Європейського Союзу, де вже три роки будують своє життя. До того ж, звертаючи увагу на закріплений у Основному законі нашої країни курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, діючий безвізовий режим із країнами європейського співтовариства та прагнення нашої країни стати членом Європейського Союзу, можна передбачити лише подальше зростання кількості шлюбів громадян (громадянок) України з громадянами (громадянками) інших європейських країн.

Задля окреслення актуальності обраної тематики, вважаємо доречним навести деякі статистичні дані. Відтак за даними українського журналу НВ станом на 2018 рік, у 2008 році в Україні було зареєстровано 11,4 тис. змішаних шлюбів, а в 2017-му – вже 15,5 тис., тобто якщо в 2008 році з іноземцями укладався кожен 30-й шлюб, то в 2017-му – кожен 15-й. Крім того, у Польщі з 2016 по 2018 рік число шлюбів, укладених між громадянами Польщі та України, зросло більш ніж удвічі: з 400 до 1 тис. У 2016 році Міністерство юстиції України запустило проєкт «Шлюб за добу». З моменту запровадження цього сервісу по жовтень 2020 року

було зареєстровано 32 319 шлюбів з іноземцями¹. Водночас, варто зауважити, що непоодинокими стали випадки, коли встановлені законодавцем правила сімейного права однієї країни суперечать нормам українських законів і навпаки, адже умови укладання або розірвання шлюбу в різних країнах досить часто не збігаються, наслідком чого шлюб укладений або ж розірваний з дотриманням усіх необхідних вимог у межах певного правопорядку конкретної країни, зовсім необов'язково може бути визнаний в іншій. Іншими словами, особи, які за правилами сімейного законодавства однієї країни вважаються подружжям, в іншій країні можуть розглядатися як такі, що лише спільно проживають поза законним шлюбом. Такий стан речей породжує різні юридичні наслідки для сторін такого міжнародного шлюбу, що і зумовлює актуальність комплексного дослідження окресленої тематики.

Проблематика вдосконалення та адаптації норм сімейного права на прикладі реєстрації та розірвання шлюбу між громадянами (громадянками) України та громадянами (громадянками) країн Європейського союзу досліджувалася багатьма національними та міжнародними науковцями. Зокрема, вважаємо доречним пригадати таких як Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Давидова І. В., Сафончик О. І., Розгон О. І., Антонюк С. Л., Корман О. С. та інші.

1. Національне сімейне законодавство: становлення, ретроспективний огляд, сучасний стан

Сімейне право беззаперечно є однією з ключових та базових галузей національної правової системи, адже кожна людина впродовж життя користується його інститутами (реєстрація народження, отримання свідоцтва про народження, ID-картки, свідоцтва про шлюб, свідоцтва про розлучення, тощо). В будь-який час сімейне право відігравало важливу роль у житті людини. В умовах збройної агресії Російської Федерації проти України, масової міграції, втрати документів, руйнування інфраструктури та розриву родинних зв'язків, зросла потреба в переосмисленні та адаптації правових норм, що регулюють інститут сім'ї. Навіть в умовах воєнного стану, дослідження проблематики сімейного законодавства не втрачає своєї актуальності, а навпаки – набуває нового значення, адже потреба у захисті сімейних прав, особливо прав дітей, жінок та внутрішньо переміщених осіб, стала ще нагальнішою.

¹ Шлюб з іноземним елементом. Г. Гаро, А. Архіпова, Р. Куриленко, О. Віцюк, М. Бабішена. Харків: ФАКТОР-МЕДІА, 2023. С. 9. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/2023-02-Шлюб%20з%20іноземним%20елементом.pdf>

З урахуванням викликів останніх років, обрання Україною європейського вектору розвитку та необхідності гармонізації національного законодавства із загальноприйнятими міжнародними стандартами, жоден аспект галузі сімейного права не залишається поза увагою як науковців, так і практиків. Особливо гострою ця проблематика постала в умовах збройної агресії проти України та запровадження воєнного стану. На перший план виходять питання, пов'язані з удосконаленням нормативного регулювання шлюбних процедур, зокрема реєстрації й розірвання шлюбів між громадянами України та представниками держав Європейського Союзу.

Виходячи з цього, постає потреба як у комплексному аналізі цієї теми, так і в дослідженні окремих її складових, кожна з яких заслуговує окремої фахової уваги.

З огляду на суспільне значення інституту сім'ї, слід акцентувати, що родина є базовою ланкою соціального устрою, яка має вирішальне значення не лише для конкретної особи, а й для держави загалом. Саме сім'я відіграє провідну роль у становленні особистості, її моральних засад, ментального здоров'я, а також у передачі знань і навичок між поколіннями. Починаючи з найдавніших часів, шлюбно-сімейні відносини потребували впорядкування і як наслідок правового закріплення певних норм та правил. І звичаї, і законодавчі акти – як писані, так і усні – були покликані стабілізувати ці відносини відповідно до актуального рівня політики, культури та ментальності суспільства.

З огляду на це, на нашу думку, варто зосередитися на аналізі історико-правового огляду етапів формування та розвитку інституту сім'ї в Україні. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти генезу відповідних правових норм, їх значення для сьогодення та перспективи подальшого вдосконалення.

Укорінення та зміцнення українського сімейного права у юридичній науковій спільноті пов'язують з дохристиянським періодом, коли основним засобом врегулювання соціальних відносин виступало звичаєве право, засноване на традиціях і обрядах. Історико-правові джерела, зокрема, давні літописи – дають уявлення про те, що шлюб існував як правова категорія ще в ті часи. Однією з ключових писемних пам'яток є Повість минулих літ, яка стала важливим джерелом для правових досліджень родинних відносин².

² Парнета О. Й. Становлення та розвиток сімейного законодавства України. Проблеми сучасного сімейного права: моногр. / за наук. ред. док. юрид. наук І.С. Лукасевич-Крутник. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. С. 5–6. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41142/1/Simejne_pravo_monogr.pdf

Із формуванням Київської Русі як державного утворення виникла потреба у релігійній реформі, яка сприяла політичній інтеграції. Прийняття християнства започаткувало новий етап у розвитку шлюбного права, яке відтоді розвивалося під впливом візантійського канонічного права. Законодавчі акти Візантії, перекладені старослов'янською мовою, слугували джерелом нових норм, але часто зазнавали змін і адаптації до українських реалій. Така рецепція мала вибірковий характер: запозичувалися ключові правові концепти, що згодом гармонійно інтегрувалися у національне правове середовище³.

Наступний період охоплює добу XIV–XVII століть, коли українські землі опинилися під впливом Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Центральним правовим актом того часу стали Литовські статuti, які не лише відображали патріархальну структуру сім'ї, але й закріплювали права жінок і дітей, регулювали укладення шлюбних договорів, а також визначали наслідки їх невиконання. Ці кодекси стали підсумком уніфікації численних джерел права того часу⁴.

У період Гетьманщини, який тривав із XVII століття, шлюбні відносини здебільшого регулювалися церковним правом та звичаєвими нормами. В цей час значного значення набули норми, зафіксовані у документі «Права, за якими судиться малоросійський народ». Хоча цей збірник не був офіційно затверджений, він мав суттєвий вплив на правову культуру й наступний розвиток сімейного законодавства в Україні⁵.

З приходом радянської влади почався новий виток трансформації шлюбно-сімейного права. У 1923 році було ініційовано створення нового кодифікованого акту, що завершилося прийняттям Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР. Структура цього документа включала п'ять розділів, зокрема ті, що стосувалися опіки, шлюбних прав, зміни прізвища, визнання безвісної відсутності тощо. Радянське сімейне законодавство закріпило принцип рівності чоловіка і жінки, гарантії для дітей і матерів, однак тотальне

³ Шебаніц Д. М., Шебаніц В. Ф. Національне сімейне законодавство: становлення, розвиток та сучасний стан. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 209. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.30>. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/32.pdf

⁴ Парнета О. Й. Становлення та розвиток сімейного законодавства України. Проблеми сучасного сімейного права: моногр. / за наук. ред. док. юрид. наук І.С. Лукасевич-Крутник. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. С. 13. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41142/1/Simejne_pravo_monogr.pdf

⁵ Шебаніц Д. М., Шебаніц В. Ф. Національне сімейне законодавство: становлення, розвиток та сучасний стан. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 210. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.30>. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/32.pdf

втручання держави у приватне життя суттєво нівелювало досягнення у цій сфері⁶.

Із проголошенням незалежності України виникли нові виклики та умови для розвитку національного сімейного законодавства. На першому етапі продовжували діяти радянські норми, адаптовані до нових реалій. Водночас було розпочато створення власної кодифікованої бази. Сучасна система правового регулювання шлюбно-сімейних відносин формується на основі Конституції України, Сімейного кодексу та низки спеціальних законів⁷.

Фундаментом сучасного сімейного законодавства залишається Конституція України, яка у другому розділі містить положення, що визначають правові основи інституту сім'ї. Водночас складовою національного законодавства є міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України. Важливо зазначити: у разі колізії між нормами українського національного законодавства та нормами ратифікованого міжнародного договору пріоритет надається останньому.

Серед основних міжнародно-правових актів, що формують сучасну сімейну політику незалежної України, можна виокремити:

- Конвенцію ООН про права дитини;
- Конвенцію про юрисдикцію і право, що застосовується щодо захисту неповнолітніх;
- Конвенцію про визнання розлучень і про судове розірвання шлюбів;
- Конвенцію про право, що застосовується до аліментних зобов'язань;
- Конвенцію про укладення шлюбу, визнання його недійсним і визнання розлучень;
- Конвенцію про право, що застосовується до майнових режимів подружжя;
- Конвенцію про згоду на укладення шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбів;
- Європейську конвенцію про усиновлення дітей, а також інші документи⁸.

⁶ Парнета О. Й. Становлення та розвиток сімейного законодавства України. Проблеми сучасного сімейного права: моногр. / за наук. ред. док. юрид. наук І.С. Лукасевич-Крутник. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 208. С. 21. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41142/1/Simejne_pravo_monogr.pdf

⁷ Шебаніц Д. М., Шебаніц В. Ф. Національне сімейне законодавство: становлення, розвиток та сучасний стан. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 210. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.30>. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/32.pdf

⁸ Там само. С. 210–211.

Слід зауважити, що на міжнародному рівні сімейні правовідносини регулюються також положеннями двосторонніх договорів України про правову допомогу у цивільних, сімейних і кримінальних справах. Україна уклала такі угоди з низкою держав, серед яких В'єтнам, Польща, Німеччина, Латвія, Литва, Чехія, Фінляндія та інші. Як правило, вказані договори містять окремий розділ, присвячений «Сімейним справам», де визначаються правила щодо укладення шлюбу, його розірвання, визнання шлюбу недійсним, визначення батьківства, взаємин між батьками й дітьми, опіки, піклування, усиновлення тощо. Зазначені норми мають переважно колізійний характер і водночас сприяють визначенню юрисдикції судів і компетентних органів сторін договору.

На сьогодні центральним нормативним актом, що регулює сімейні правовідносини в Україні, є Сімейний кодекс України, який було прийнято через втрату актуальності певних норм Кодексу про шлюб та сім'ю України (Кодекс було введено в дію з 1 січня 1970 року Законом Української РСР від 20 червня 1969 року N 2006-VII «Про затвердження Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР»).

Сімейний кодекс України був покликаний реалізовувати державну політику у сфері сім'ї та встановити правові засади шлюбу, а також врегулювати особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками й дітьми, усиновлювачами й усиновленими, іншими членами сім'ї та родичами. Кодекс був ухвалений 10 січня 2002 року і набрав чинності з 1 січня 2004 року, ставши четвертим кодифікованим актом у сфері сімейного права. Він складається із семи розділів, двадцяти двох глав і містить двісті дев'яносто дві статті, з яких два останні розділи не мають внутрішнього поділу на глави.

Потреба у прийнятті нового Сімейного кодексу зумовлювалася як науковими, так і практичними викликами щодо взаємозв'язку цивільного та сімейного законодавства. Раніше норми, що регулювали сімейні відносини, були частиною Цивільного кодексу України. Це породжувало тривалі дискусії серед науковців і практиків про те, чи є доцільним виокремлення сімейного права як окремої галузі. Центральним предметом таких дискусій було те, що і цивільне, і сімейне право регулюють немайнові та майнові правовідносини між суб'єктами, що є юридично рівними. Окремі дослідники при цьому підкреслюють, що між цими сферами немає принципових відмінностей,

а відтак самостійний сімейно-правовий метод правового регулювання вирізнити досить непросто⁹.

У процесі створення Сімейного кодексу на початку 1990-х років спостерігалися суперечності: спочатку відповідні норми планувалося зберегти у Кодексі про шлюб та сім'ю, потім – інтегрувати до окремого розділу Цивільного кодексу. Врешті-решт, було прийнято рішення про розробку та ухвалення нового самостійного нормативного кодифікованого акту – Сімейного кодексу, який набрав чинності навіть раніше, ніж було ухвалено новий Цивільний кодекс України. Це стало значним прогресивним кроком у розвитку національного законодавства у сфері сімейних відносин¹⁰. Водночас прийняття Сімейного кодексу, попри свою новизну, не створило серйозних бар'єрів для ефективного застосування цивільного права, що раніше викликало занепокоєння серед опонентів його виокремлення в самостійний акт¹¹.

У світлі того, що Сімейний кодекс виступає базовим і спеціальним джерелом права у сфері сімейних відносин, при розгляді справ щодо укладання або розірвання шлюбу, відносин між подружжям, батьками, дітьми чи іншими членами сім'ї, необхідно перш за все керуватися його нормами. Водночас, з огляду на цивільно-правову природу сімейних правовідносин, до їх регулювання допускається також і застосування положень цивільного законодавства. Такий підхід закріплений у статті 8 Сімейного кодексу, яка передбачає, що у разі неможливості врегулювання певних майнових відносин Сімейним кодексом, застосовуються норми Цивільного кодексу України, за умови, що вони не суперечать природі сімейних відносин¹².

З аналізу вказаної статті випливає, що для застосування положень Цивільного кодексу України до врегулювання сімейних відносин мають бути наявні три умови:

- характер правовідносин є майновим;
- відсутнє пряме врегулювання у Сімейному кодексі;

⁹ Харитонов Є. О. Сімейному кодексу України 20 років: здобутки і проблеми. *Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права : матер. II Всеукр. кругл. столу* (Одеса, 25 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонova, к. ю. н., доц. К. Спасової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2022. С. 3. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a53ade2-ec22-481d-8003-81acd62a127b/content>

¹⁰ Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: важка дорога до людей. Київ: Прецедент, 2018.

¹¹ Шевченко Я.М. Проблеми нового Сімейного кодексу України. Респуб. Міжвідомч. наук. зб.. Харків, 2003. Вип.63. С. 4–10.

¹² Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n46> (дата звернення 14.10.2025).

– застосування цивільних норм не спотворює сутність сімейних відносин¹³.

Однак такий підхід є дещо обмеженим, адже стаття 9 Цивільного кодексу України встановлює, що його норми застосовуються до сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства¹⁴. Впродовж майже двох десятиліть співіснування обох кодексів в Україні сформувалася правозастосовна практика, що базується на їх взаємному доповненні та узгодженості, що загалом задовольняє як наукову спільноту, так і практиків.

Проте дискусії щодо доцільності існування окремого Сімейного кодексу не вщухають. Деякі дослідники розглядають кодифікацію сімейного законодавства як відголосок радянської правової традиції і закликають до його інкорпорації в Цивільний кодекс. Інші ж фахівці вказують на необхідність подальшої гармонізації між Сімейним і Цивільним кодексами, не виключаючи, однак, жодного з варіантів: ні інтеграції, ні збереження автономності. При цьому варто зазначити, що провідним завданням залишається забезпечення узгодженості положень обох кодексів, після чого вирішувати питання їх співвідношення¹⁵.

Не заглиблюючись у деталі різних наукових позицій, зауважимо, що твердження про нібито неможливість євроінтеграції за умов наявності окремого Сімейного кодексу є безпідставним. Багато країн Європейського Союзу мають власні кодифіковані акти у сфері сімейного права, які успішно функціонують. До таких країн належать, зокрема, Данія, Естонія, Словаччина, Польща, Угорщина тощо¹⁶. Більше того, нині спостерігається тенденція до уніфікації європейського сімейного законодавства, а не до його інтеграції в цивільне право, що ще раз підтверджує актуальність та життєздатність самостійного Сімейного кодексу в сучасних умовах¹⁷.

¹³ Шибаніц Д. М., Шибаніц В. Ф. Національне сімейне законодавство: становлення, розвиток та сучасний стан. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 211–212. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.30>. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/32.pdf

¹⁴ Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 14.10.2025).

¹⁵ Руслан Стефанчук: Цивільний кодекс – це супермаркет правових можливостей. 27.01.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3179079-ruslan-stefancuk-civilnij-koдекс-ce-supermarket-pravovih-mozlivostej.html>

¹⁶ Менджул М.В. Порівняльне сімейне право: навчальний посібник. Ужгород: PIK-У, 2021. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/40329/1/порівняльне%20сімейне%20право%20%286%29.pdf>

¹⁷ Менджул М.В. Перспективи уніфікації європейського сімейного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. Vol. 1. С. 188–189. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cd155fd6-3475-4683-8b6d-951a05194887/content>

Поділяючи позицію окремих науковців, вважаємо за доцільне звернути увагу на точку зору правників-практиків у питанні реформування сімейного законодавства. Так, у 2020 році за ініціативи Комітету сімейного права Національної асоціації адвокатів України було організовано онлайн-дискусію на тему: «Скасування Сімейного кодексу України. За чи проти?». За результатами цього заходу було напрацьовано консолідовану експертну позицію НААУ стосовно актуального питання про можливе скасування Сімейного кодексу України.

Ключовим висновком учасників обговорення стало твердження про те, що оновлення сімейного законодавства повинно відбуватися паралельно з процесом рекодифікації Цивільного кодексу України, однак за умови збереження самостійного статусу Сімейного кодексу як окремого законодавчого акту, який продемонстрував свою ефективність у врегулюванні сімейних правовідносин.

Хоча не заперечується приватноправова природа сімейного права, а також концепція цивільного права як галузі, що охоплює всі види приватноправових відносин, учасники дискусії наголосили на необхідності розглядати сімейне право як самостійну галузь. Вони підкреслили, що регулювання сімейних правовідносин потребує особливо обережного підходу з боку держави, щоб уникнути надмірного втручання у приватне життя подружжя, дітей, батьків та інших родичів.

Наявна система регулювання, в основі якої лежить Сімейний кодекс України, забезпечує належний рівень захисту таких відносин і сприяє їхній стабільності. Кодифікація сімейного законодавства формує правові традиції, які відповідають сучасним реаліям. Тому представники Асоціації висловили переконання, що Сімейний кодекс як окремий нормативно-правовий акт з приватноправовим спрямуванням є дієвим та виправданим механізмом правового регулювання.

У резолюції експертів зазначено: «З урахуванням наведеного, ми не бачимо підстав для зміни існуючої системи регулювання сімейних відносин в Україні. Натомість варто зосередити зусилля на її вдосконаленні шляхом внесення змін і доповнень до чинного кодифікованого акту відповідно до динаміки суспільних відносин. При цьому сімейне право варто продовжувати визнавати як окрему галузь законодавства»¹⁸.

¹⁸ Харитонов Є. О. Сімейному кодексу України 20 років: здобутки і проблеми. *Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права : матер. II Всеукр. кругл. столу* (Одеса, 25 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонova, к. ю. н., доц. К. Спасової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2022. С. 8. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a53ade2-ec22-481d-8003-81acd62a127b/content>

Підсумовуючи викладене, варто зауважити, що інститут сімейних правовідносин на українських теренах має глибоке історичне коріння. Ще до прийняття християнства у Київській Русі питання сім'ї вирішувалися за допомогою звичаєвого права. Із хрещенням Русі почалася активна трансформація правових норм у сфері сім'ї – їх формування базувалося на поєднанні візантійської правової традиції, язичницьких ритуалів та усталених звичаїв.

Суттєвий вплив на розвиток вітчизняного сімейного законодавства справила «Руська правда» – кодифіковане джерело права часів Київської Русі, що заклало підвалини подальших правових систем. Із моменту проголошення незалежності України було розпочато масштабну роботу зі створення національної системи сімейного права. У цьому процесі законодавець спирався як на позитивні приклади з міжнародної практики, так і на українську правову традицію. В процесі підготовки України до вступу в Європейський союз продовжується робота з вдосконалення, систематизації і адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

2. Особливості правового регулювання укладання/розірвання шлюбу з іноземним елементом

Відомо, що право на шлюб гарантується практично будь-якою країною в світі, проте водночас у кожній з таких країн наявна своя нормативно-правова база, яка регулює сімейні правовідносини. Зважаючи на активні бойові дії на території України, а також на введений воєнний стан безліч українців вимушено стали біженцями та тимчасово виїхали до інших країн задля збереження власного життя. Такі обставини зумовлюють актуальність дослідження питань укладання та/або розірвання шлюбу громадян України з іноземцями за кордоном.

Отож, вважаємо доречним зупинитися на тому, що у міжнародному сімейному праві у питаннях укладання шлюбу іноземний елемент проявляється у наступних аспектах:

- 1) як суб'єкт правовідносин;
- 2) як юридичний факт.

Відтак, у випадку, коли на території однієї країни укладають шлюб громадянин такої держави і іноземець (укладається змішаний шлюб) або, коли шлюб укладають два іноземця, то іноземним елементом у таких правовідносинах виступає суб'єкт правовідносин. Натомість, у випадку шлюбу між громадянами однієї країни на території іноземної держави, іноземним елементом виступає юридичний факт, а такі правовідносини носять міжнародний характер. Варто згадати і те, що

можливим є поєднання обох іноземних елементів у тому разі, коли за кордоном укладають змішаний шлюб або ж шлюб між особами, які є іноземцями відносно такої держави, де в свою чергу вирішується питання про визнання такого шлюбу¹⁹.

Без сумнівів у різних країнах передбачені різні умови укладання шлюбу. Досить часто норми сімейного законодавства в частині шлюбу можуть не співпадати, через що шлюб укладений з дотриманням усіх чинних вимог в межах конкретного правопорядку може бути не визнано в іншій державі з іншими усталеними правилами та нормами. Такий стан речей призводить до явища, яке серед юридичної наукової спільноти називають «шкунтильгаючим шлюбом» (або ж «кулькаючим»), що в свою чергу небажано з міжнародно-правової точки зору. Іншими словами, особи, які в одній країні вважаються законним подружжям, за чинним національним законодавством іншої країни можуть вважатися такими, які живуть поза узаконеними шлюбними відносинами. Такі обставини породжують різні правові наслідки. Зазначене явище виникає внаслідок наявних відмінностей в колізійному та матеріальному праві, яке регулює питання укладання шлюбу²⁰.

Вважаємо доречним наголосити на тому, що встановлення колізійного врегулювання права на укладання шлюбу є предметом статті 55 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка власне і передбачає, що право на шлюб визначається особистим законом кожної з осіб, які подали заяву про укладання шлюбу²¹.

При цьому, цілком зрозуміло, що якщо подружжя збирається проживати на території країни, де вони уклали шлюб, то більшість перепон їм належить подолати саме при підготовці до реєстрації шлюбу. Іншими словами складнощі можуть виникнути на етапі збору усіх необхідних документів для іноземного нареченого або нареченої. Відтак, для реєстрації шлюбу громадянина України в іноземній країні зазвичай необхідно підготувати наступний пакет документів, а саме:

- довідка про сімейний стан;
- свідоцтво про народження;
- свідоцтво про розлучення (за наявності такого);
- свідоцтво про смерть чоловіка/дружини (за наявності такого);
- паспорт;

¹⁹ Розгон О. Колізійні питання укладання шлюбу з іноземним елементом. *Міжнародний спеціалізований журнал з прав людини «Visegrad Journal on Human Rights»* (Словакія). 2016. № 4/2. С. 184.

²⁰ Там само. С. 184.

²¹ Про міжнародне приватне право: Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 14.10.2025).

- довідка про несудимість;
- довідка з місця проживання;
- медична довідка про стан здоров'я;
- нотаріальна заява про сімейний стан;
- довідка про громадянство з Державної міграційної служби України;
- заява чоловіка/дружини на виїзд неповнолітньої дитини наПМП;
- рішення суду (береться в суді, де відбулося розірвання шлюбу, усиновлення)²².

При цьому, наголошуємо, що у разі реєстрації шлюбу за кордоном в залежності від країни, а подекуди і в залежності від міста, можливі декотрі відмінності від вищенаведеного списку.

Вважаємо доречним зацентувати увагу на тому, що документи для подальшої реєстрації шлюбу мають бути підготовлені відповідно до вимог тієї держави, де майбутні чоловік та дружина планують укласти шлюб. Такі документи мають містити апостиль або ж бути легалізованими для цієї конкретної країни, а також перекладені на іноземну мову з посвідченням перекладу нотаріуса. До того ж, слід наголосити на тому, що у випадку коли Україна має укладену угоду про надання правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах, проставлення апостилю або ж проходження процесу легалізації документів для їх подальшого використання на території іншої країни не є необхідністю. Окрім цього, вважаємо доречним зауважити, що у випадку укладання шлюбу нареченими за межами України, слід з'ясувати питання щодо необхідності отримання візи цієї країни.

Деякі науковці стверджують, що укладання шлюбу саме по собі передбачає дотримання матеріальних та формальних умов, відповідно і колізійні прив'язки вирішують колізійне питання щодо матеріальних умов і форми укладання шлюбу. Варто наголосити, що матеріальне право в питаннях укладання шлюбу може значно відрізнятися навіть в межах країн однієї правової сім'ї. Національне законодавство більшості іноземних країн містить норми, які визначають матеріальні і формальні умови укладання шлюбу, а їх дотримання при укладанні законного шлюбу є обов'язковою умовою для його подальшої дійсності²³.

²² Розгон О. Укладання шлюбу громадянина України з іноземцем за кордоном. *Юридичний Радник*. 2011. № 6 (60). С. 2. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51038250/Розгон_колізії_словакія-libre.pdf?1482563116=&response-content-disposition=inlined%3B+filename%3D51038250.pdf&Expires=1747321654&Signature=OqhTLR-

²³ Розгон О. Колізійні питання укладання шлюбу з іноземним елементом. *Міжнародний спеціалізований журнал з прав людини «Visegrad Journal on Human Rights»* (Словачія). 2016. № 4/2. С. 184. URL: <https://www.academia.edu/30596313/>

Відтак, вважаємо доцільним детальніше зупинитися на матеріальних умовах, які відносяться до шлюбної правоздатності та дієздатності. Саме з дотриманням таких умов пов'язується питання дійсності шлюбу. Матеріальні умови зазвичай поділяють на:

- позитивні: досягнення шлюбного віку та взаємна згода осіб, яка є вираженням їх волі;
- негативні (перешкоди).

Відтак, за чинним українським національним законодавством право на шлюб мають ті особи, які досягли шлюбного віку (для чоловіка та жінки – вісімнадцять років, відповідно до статті 22 Сімейного кодексу України²⁴). Також нашим законодавством передбачена можливість укладання шлюбу особою, яка досягла шістнадцяти років, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (у наявності мають бути відповідне рішення суду та заява такої особи). Цікавим видається той факт, що Цивільним кодексом Франції також закріплено можливість одруження неповнолітніх осіб за згодою їх представників. До того ж, вважаємо доречним зазначити, що за загальним правилом у багатьох європейських країнах законодавством передбачена можливість для компетентних органів щодо зниження шлюбного віку або ж надання права на укладання шлюбу до досягнення шлюбного віку. Так, наприклад, в Австралії шлюбний вік складає шістнадцять років для жінок і вісімнадцять років для чоловіків, у Франції – п'ятнадцять років для жінок і вісімнадцять років для чоловіків, в Англії – шістнадцять років для жінок і чоловіків. А у Німеччині шлюбний вік як для чоловіків, так і для жінок становить вісімнадцять років, що відповідно є віком настання повноліття. Проте для того, аби неповнолітні особи мали змогу укласти шлюб, потрібна згода законних представників (зокрема батьків або опікунів). До того ж, одна з осіб, яка бажає укласти шлюб, має змогу звернутися до сімейного суду із заявою, а такий у свою чергу своїм рішенням може знизити шлюбний вік, у випадку коли заявник досяг 16-річного віку і його/її наречена/наречений досяг повноліття. У разі зниження рішенням сімейного суду шлюбного віку, неповнолітньому заявникові для укладання шлюбу не потрібна додаткова згода його законного представника²⁵.

Вважаємо доречним пригадати положення Конвенції ООН про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу від сьомого

²⁴ Шевченко Я.М. Проблеми нового Сімейного кодексу України. Респуб. Міжвідомч. наук. зб.. Харків, 2003. Вип. 63. С. 7.

²⁵ Розгон О. Колізійні питання укладання шлюбу з іноземним елементом. *Міжнародний спеціалізований журнал з прав людини «Visegrad Journal on Human Rights»* (Словакія). 2016. № 4/2. С.185. URL: <https://www.academia.edu/30596313/>

листопада 1962 року, які зобов'язують країн учасниць такої вживати усіх необхідних заходів щодо недопущення «дитячих шлюбів». Зазначеною Конвенцією передбачено, що шлюб має бути зареєстрований відповідно до закону, після належного оголошення у присутності представника влади, який має права на таку реєстрацію, та свідків. До того ж, варто згадати, що вищезгадана Конвенція забороняє укладання шлюбу особою, яка не досягла мінімально встановленого шлюбного віку (окрім тих випадків, коли уповноважений на те орган, враховуючи інтереси сторін та конкретні об'єктивні обставини, надає відповідний дозвіл на укладання шлюбу). Конвенція ООН зобов'язує країн-учасниць забезпечити ведення відповідних реєстрів укладених шлюбів компетентним органом²⁶.

Необхідність постійного моніторингу та оновлення норм чинного законодавства можна прослідкувати на прикладі Конвенції СНД, яка діяла у взаємовідносинах з російською федерацією та республікою білорусь до 27.12.2022 року. В період дії цієї Конвенції задля практичного застосування колізійного регулювання враховувалось її положення про правову допомогу та правовідносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 1993 року, яке регламентувало, що умови укладання шлюбу визначались для кожного з майбутнього подружжя законодавством Договірної Сторони, громадянином якої він/вона були, а для осіб без громадянства – законодавством Договірної Сторони, що була їх постійним місцем проживання²⁷. Для регулювання правовідносин після виходу України із Конвенції, а це відбулось 18 травня 2024 року, необхідно укласти нові двосторонні угоди.

У випадку коли виникають якісь перешкоди в процесі укладання шлюбу, мають дотримуватися вимоги законодавства Договірної Сторони тієї країни, на території якої укладається шлюб. Так, наприклад, у договорах про правову допомогу з окремими країнами за загальним правилом містяться подібні норми. Зокрема, в різних варіантах застосовується особистий закон осіб, які укладають шлюб у поєднанні з правом тієї країни, де такий укладається²⁸.

Нагадаємо, що до матеріальних умов застосовується особистий закон, так званий *lex personalis*, який у різних державах трактується по-різному. Так, наприклад, у декотрих країнах під особистим законом (*lex*

²⁶ Конвенція про згоду на шлюб, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU62015> (дата звернення 14.10.2025)

²⁷ Конвенції СНД про правову допомогу та правовідносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах. Документ № 997_009 від 22.01.1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дію зупинено).

²⁸ Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону / за ред. доктора юридичних наук, проф. А. Довгерт. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 352 с.

personalis) розуміють закон громадянства (lex patriae), а в інших – закон місця проживання (lex domicilii). Тож, наприклад, у випадку коли повнолітня громадянка України і п'ятнадцятирічний громадянин Франції виявляють бажання укласти шлюб на території України, виникає колізія стосовно матеріальних умов укладання шлюбу, а саме постає питання стосовно мінімального шлюбного віку для чоловіків в Україні, який становить вісімнадцять років. Задля вирішення подібних проблемних питань і існують колізійні норми. У деяких країнах вони включені до окремих законів про міжнародне приватне право (наприклад, в Україні такі норми містяться в Законі «Про міжнародне приватне право»), а в інших до сімейних чи цивільних кодексів (як, наприклад, у Франції)²⁹.

Відтак, якщо звернутися до вищенаведеного прикладу одруження повнолітньої українки та неповнолітнього громадянина Франції, то такий шлюб може бути дозволений, у випадку, коли будуть виконані певні умови, а саме надана згода законних представників, громадянин Франції виконав усі вимоги французького законодавства і не існує жодних перешкод, встановлених національним українським законодавством³⁰.

У зв'язку із цим постає нагальне питання щодо доведення іноземцями факту виконання умов укладання шлюбу, які передбачені їх національним законодавством. Ми підтримуємо думку окремих науковців стосовно доцільності надання іноземними громадянами, які виявляють бажання укласти шлюб в Україні до органів реєстрації актів цивільного стану довідки (виданою компетентними органами країни походження такої особи).

Вважаємо доречним детальніше зупинитися на волевиявленні осіб, які бажають укласти шлюб. Відтак, статтею 24 Сімейного кодексу України передбачено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка, що відповідає принципу добровільності шлюбу³¹. При цьому примушування до шлюбу не допускається. Зазначимо, що принцип добровільності шлюбу характерний і для національного законодавства країн Європейського Союзу. Подекуди для укладання шлюбу необхідна згода законних представників наречених (батьків або піклувальників). Мова йде про ті випадки, коли особа не досягла повноліття. Цікавим видається той факт, що наприклад у Німеччині ненадання такої згоди

²⁹ Розгон О. Колізійні питання укладання шлюбу з іноземним елементом. *Міжнародний спеціалізований журнал з прав людини «Visegrad Journal on Human Rights»* (Словакія). 2016. № 4/2. С. 185–186. URL: <https://www.academia.edu/30596313/>

³⁰ Остромигильська Ю. Правове регулювання укладання шлюбу за міжнародним сімейним правом. URL: <http://jg.kiev.ua/pages/data/01/11.pdf>

³¹ Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n46> (дата звернення 14.10.2025).

може бути оскаржене в суді. Говорячи про дію принципу добровільності шлюбу у країнах Європейського Союзу, варто згадати положення Цивільного кодексу Франції, а саме статті 146, яка встановлює, що немає шлюбу там, де немає згоди. До того ж, наголосимо, що судова практика Франції виробила відповідні підходи до визначення поняття волевиявлення. Відтак, у випадку, коли особа, яка укладає шлюб, не здатна розмовляти, внаслідок чого не може виразити свою згоду словами, посадова особа, яка здійснює церемонію, має розпізнати та належним чином розтлумачити знаки та жести особи, які в свою чергу підтверджують її волевиявлення.

Також вважаємо доречним детальніше зупинитися на понятті одношлюбності. Відтак, у більшості країн діє принцип одношлюбності, тобто іншими словами, жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі. Звідси випливає, що перебування в іншому шлюбі є перешкодою для укладання шлюбу. Виключенням виступають лише країни мусульманського права.

Імперативна та однозначна вимога щодо додержання принципу одношлюбності міститься у національному сімейному законодавстві України, а саме у статті 21, яка регламентує та пояснює поняття шлюбу. Відтак, відповідно до Сімейного кодексу України шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану³². Проте, як наголошують деякі представники юридичної наукової спільноти, вищезгаданої статті не має у переліку статей-вимог, яких повинен дотримуватися громадянин України задля визнання дійсним шлюбу, укладеного за кордоном.

Натомість законодавством багатьох країн учасниць Європейського Союзу передбачена можливість укладання одностатевого шлюбу. Відповідно і громадяни України мають змогу укласти одностатеві шлюби у країнах європейського співтовариства. Проте із зазначеного постає логічне питання: чи буде такий шлюб визнано в Україні? Відтак, аналіз чинного національного законодавства України дозволяє вказати на те, що з одного боку положення статті 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» свідчить про те, що через відсутність статті 21 чинного сімейного законодавства України у переліку вимог-підстав дійсності шлюбу, укладеного громадянами України за кордоном, відповідно немає правових перешкод для визнання такого шлюбу дійсним на території України. Проте, з іншого боку, вищезгадані обставини не дозволяють визнати одностатевий шлюб дійсним за національним сімейним правом, адже такий суперечить

³² Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n46> (дата звернення 14.10.2025).

поняттю «шлюб», яке розтлумачено у статті 21 Сімейного кодексу України³³. Отож, як вдало підмічає у своїй роботі О. Розгон, подібний шлюб підпадає під класичні інститути міжнародного приватного права, зокрема під приписи статті 12 «Застереження про публічний порядок» Закону України «Про міжнародне приватне право», відповідно до якої норма права іноземної держави не застосовується у випадках, якщо її застосування призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку (публічним порядком) України. Відповідна ситуація виникає і з релігійними шлюбами. У багатьох країнах Європейського Союзу законодавством передбачений інститут конкубінату, проте натомість національне сімейне законодавство України констатує, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя», а згідно зі статтею 21 Сімейного кодексу релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя³⁴.

Вважаємо доречним окреслити спектр формальних умов, які за своєю природою є вимогами, що висуваються до процесу оформлення шлюбу, тобто іншими словами стосуються форми укладання шлюбу. При цьому зазначимо, що шлюб може укладатися у різних формах, зокрема основними з таких є:

- цивільна форма (державна);
- релігійна (церковна);
- змішана форма.

Відповідно до особливостей форми і порядку укладання шлюбу за законодавством іноземних країн, можна констатувати, що законодавча практика визначає дві базові форми укладання шлюбу, а саме державна та релігійна. Відтак такі країни як Бельгія, Німеччина, Франція, Швейцарія та інші визнають лише той шлюб, який укладено за участі відповідних уповноважених органів державної влади, а в декотрих країнах допускається укладання шлюбу лише в релігійних установах, зокрема мова йде про Ізраїль, Іран, Кіпр та інш. На ряду із цим досить поширеним є і третій підхід до одруження, коли наречені мають змогу самостійно обрати форму укладання шлюбу, а саме: або державну

³³ Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n46> (дата звернення 14.10.2025); Про міжнародне приватне право: Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 14.10.2025)

³⁴ Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n46> (дата звернення 14.10.2025)

реєстрацію або релігійну форму. Прикладами таких країн можуть слугувати Італія, Австралія, Англія, Канада, Бразилія тощо³⁵.

Вважаємо за потрібне навести декілька прикладів. Так, в Англії особистий закон, що застосовується до матеріальних умов укладання шлюбу, розуміється як закон місця проживання. При чому, як зазначають представники юридичної наукової спільноти, існує дві теорії:

- це закон доміцилію обох осіб, що укладають шлюб;
- закон країни, де подружжя має намір обрати свій доміцилій з презумпцією, що ним стане доміцилій чоловіка в момент укладання шлюбу. Форма укладання шлюбу визначається за законом місця його укладання³⁶.

Іноді законодавство деяких країн передбачає необхідність отримання дозволу компетентного державного органу або релігійної установи на укладання шлюбу. Часто це може відбуватися саме у випадках укладання шлюбу з іноземцем.

Найпоширенішим способом укладання шлюбу в цивільній формі є отримання сертифіката реєстратора. У цьому разі кожна зі сторін, які укладають шлюб, повинна зробити оголошення у формі заяви реєстратору в тому місці, де вона проживає хоча б останні сім днів. Відтак, наприклад, у Франції підготовча частина укладення шлюбу полягає в такому оголошенні, яке в свою чергу і виступає тією формальною умовою, яка повинна забезпечити гласність шлюбу і надати можливість зацікавленим особам висловити свої заперечення (за їх наявності). Також, вважаємо доречним пригадати, що відповідно до національного цивільного законодавства Франції шлюб має укладатися публічно у присутності посадової особи, яка веде акти цивільного стану в мерії. Водночас у Німеччині схожі норми на сьогодні вже відмінені національним законодавцем, наразі досить лише заяви поданої особами, які бажають укласти шлюб. Відповідно до цивільного законодавства Франції, шлюб, що був укладений в іноземній державі між французами, або між французом та іноземцем, буде вважатися дійсним, у випадку, коли такий укладено в формі, що практикується в цій державі, за умови, що його укладанню передувало оголошення, і що французький громадянин виконав усі умови, передбачені главою Цивільного кодексу Франції «Про якості та умови, необхідні для укладання шлюбу». Отже, звідси випливає, що матеріальні умови укладання шлюбу для французького громадянина за кордоном

³⁵ Розгон О. Колізійні питання укладання шлюбу з іноземним елементом. *Міжнародний спеціалізований журнал з прав людини «Visegrad Journal on Human Rights»* (Словакія). 2016. № 4/2. С. 187. URL: <https://www.academia.edu/30596313/>

³⁶ Там само.

визначаються за французьким правом. А французька судова практика вивела двосторонню колізійну норму щодо визначення матеріальних умов укладання шлюбу за національним законом для кожної зі сторін, які укладають такий шлюб.

У Німеччині ми спостерігаємо дещо схожу ситуацію, адже в цій країні так само до матеріальних умов укладання шлюбу прийнято застосовувати закон громадянства особи. Ввідний Закон до Цивільного уложення встановлює, що умови укладання шлюбу визначаються для кожної особи за правом держави походження. Але при цьому німецьке національне законодавство має виключення. Відтак, у випадку коли виконання якоїсь з необхідних умов однієї зі сторін, що мають намір укласти шлюб, є неможливим, то можливе застосування норм німецького права, якщо одна з таких осіб має постійне місце проживання в Німеччині або ж є німцем та водночас особи вжили всіх можливих заходів для виконання такої умови, а відмова в укладенні такого шлюбу суперечила б закріпленому національним та міжнародним законодавством принципу свободи укладання шлюбу.

Вважаємо доцільним згадати і досвід Італії у сімейному законодавстві в частині укладання шлюбу. Відтак, відповідно до чинного законодавства про безпеку, з 2009 року для одруження особам необхідно мати дозвіл на проживання. Така норма покликана попередити укладання фіктивних шлюбів задля подальшого укорінення нелегалів у країні³⁷.

Отож, зважаючи на наданий огляд досвіду країн Європейського Союзу, можна констатувати, що більшість держав у питаннях укладання шлюбу з іноземцями сходяться на необхідності визначення форми такого шлюбу за місцем його укладання. Тобто, іншими словами, варто застосовувати колізійні норми, натомість матеріальні умови укладання шлюбу з іноземним елементом можуть визначатися за особистим законом кожної зі сторін, що мають намір укласти шлюб. До того ж, за загальним правилом при подальшому визначенні матеріальних умов укладання шлюбу від кожної сторони вимагається виконання лише тих умов, які визначені національним правом її або ж його країни.

Натомість в українському законодавстві іноземець, який має намір укласти шлюб з громадянином України має виконати не лише всі умови за правом країни свого походження, але для нього не повинно існувати жодних перепон за національним українським сімейним та

³⁷ Розгон О. Колізійні питання укладання шлюбу з іноземним елементом. *Міжнародний спеціалізований журнал з прав людини «Visegrad Journal on Human Rights»* (Словакія). 2016. № 4/2. С. 188. URL: <https://www.academia.edu/30596313/>

цивільним законодавством. Відтак, стаття 58 Закону України «Про міжнародне приватне право» підсвічує проблему визнання дійсності шлюбів, укладених поза межами України. Частина 1 статті 58 згаданого Закону передбачає, що:

- шлюб між громадянами України;
- шлюб між громадянином України та іноземцем;
- шлюб між громадянином України та особою без громадянства,

що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу³⁸.

Виходячи з цього, громадяни та громадянки України мають право та об'єктивну можливість укласти шлюб за кордоном у відповідних уповноважених на те органах державної влади іноземної країни. Але такі шлюби будуть визнаватися дійсними на території України у випадку дотримання чинного національного законодавства держави, де такий шлюб було укладено. Під цим зазвичай розуміють дотримання як матеріальних, так і формальних умов укладання шлюбу. До того ж, слід наголосити на тому, що єдиною умовою визнання шлюбу на території України, укладеного за кордоном між громадянином України та іноземним елементом є об'єктивна відсутність перешкод для укладання такого шлюбу. Так, наприклад, якщо громадянин нашої країни, який в свою чергу не досяг необхідного шлюбного віку, який встановлений чинним національним законодавством України, укладає шлюб на території іншої держави, за законами котрої шлюбний вік є нижчим, то такий шлюб буде визнано Україною, у випадку, якщо не має жодних перешкод визначених національним сімейним законодавством. Щодо формальних умов укладення шлюбу застосовується аналогічне правило: дійсним може бути визнано той шлюб, який був укладено громадянином України за кордоном з дотриманням форми, встановленої чинним законодавством країни-місця його укладання, навіть у тому випадку, якщо в Україні така форма шлюбу не встановлена законодавством.

Цілком доречно пригадати Гаазьку конвенцію про укладення і визнання дійсності шлюбів від 1978 року. Конвенцією передбачено, що країна-учасниця має змогу відмовити у визнанні дійсності шлюбу, у випадку, коли під час укладання шлюбу за правом цієї країни:

- один з подружжя перебував у іншому шлюбі (крім випадків, коли на момент розгляду справи цей шлюб був припинений);

³⁸ Про міжнародне приватне право: Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 14.10.2025)

- один з подружжя ще не досяг мінімального віку для укладання шлюбу (або не отримав спеціального дозволу компетентного органу на укладання шлюбу);
- один з подружжя за своїми розумовими здібностями не міг давати згоду на укладання шлюбу;
- згода одного з подружжя на укладання шлюбу не була вільною;
- подружжя є родичами прямої лінії споріднення, є братом та сестрою або між ними встановлений правовий зв'язок у результаті всиновлення³⁹.

При чому, вважаємо доречним наголосити на тому, що аналіз чинного національного законодавства України щодо недійсності шлюбу, надає підстави вказати, що незважаючи на те, що Верховною Радою України не було ратифіковано вищезгадану Конвенцію, її положення повною мірою реалізуються в українському сімейному законодавстві.

Процес легалізації в Україні свідоцтва про укладання або ж розірвання шлюбу або ж рішення суду про розірвання шлюбу, укладеного за кордоном громадянином України та іноземцем відбувається на базі Інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном, затвердженої наказом Міністерства закордонних справ України від 04.06.2002 р. № 113⁴⁰.

Наразі, вважаємо доречним навести короткий огляд проведеного нами аналізу досвіду країн Європейського Союзу з правового врегулювання наслідків припинення шлюбу між чоловіком і жінкою, які є громадянами різних країн. Отож, якщо подружжя вважає, що їх шлюбні відносини необхідно припинити, мають права відповідно до принципів сімейного законодавства, розірвати такий шлюб.

Відтак, коли подружжя приймає відповідне рішення про розірвання шлюбних правовідносин, вони зазвичай порушують справу у суді. На теренах країн Європейського Союзу досить непоодинокі випадки, коли подружжя, яке бажає розірвати шлюб є громадянами різних країн-членів ЄС або ж проживали в різних країнах. Тож, нерідко поряд з інститутом розлучення у більшості європейських країн існує інститут

³⁹ Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей. Документ № 973_002 від 19.10.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text (дата звернення 14.10.2025).

⁴⁰ Про затвердження Інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном, затвердженої наказом Міністерства закордонних справ України: Наказ Міністерства закордонних справ України № 113 від 04.06.2002 р. № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-02#Text> (дата звернення: 14.10.2025).

сепарації, який в свою чергу передує розлученню. До того ж, зауважимо, що роздільне проживання подружжя автоматично не припиняє шлюбу, проте припиняє зобов'язання жити разом і в подальшому тягне за собою розподіл майна чоловіка та дружини⁴¹.

Національне законодавство різних країн по-різному визначає процес розірвання шлюбу, який породжує правову невизначеність у тих осіб, які в свою чергу перебувають в транскордонних союзах та обмежує їх волю при укладанні угод. Наразі сучасне сімейне право країн європейського співтовариства дозволяє парам-громадянам інших країн заздалегідь знати який саме закон буде застосовуватися до їх можливого розлучення. Зазначене збільшує гнучкість та автономію у вільному виборі застосування закону. Такий стан речей забезпечує стимул для подружжя заздалегідь розібратися з наслідками можливого розірвання шлюбу і заохочує до так званих дружніх розлучень.

Наголосимо, що у Європейському Союзі діють процесуальні правила, якими визначено який саме суд повинен винести рішення про розірвання шлюбу, що в свою чергу дозволяє визнавати факт розлучення дійсним у інших країнах європейського співтовариства. Принципи сімейного законодавства Європейського Союзу, які регулюють питання розірвання шлюбу, також враховують інтереси дітей та чоловіка. Так, аналіз таких принципів дозволяє вказати, що розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя є більш прийнятним, аніж розлучення з ініціативи одного з подружжя.

Першим правовим актом в даній сфері став Регламент Ради ЄС від 30 липня 2000 № 347/2000 про юрисдикцію, визнання і приведення у виконання рішень у справах про розлучення і справах, що стосуються відповідальності батьків («Правила Брюссель II»). Незабаром був прийнятий Регламент «Біс Брюссель II» – Регламент Ради ЄС від 27 листопада 2003 року № 2201/2003 про компетенцію, визнання та виконання рішень у сімейних справах і процедурах, що стосуються батьківської відповідальності, і про скасування Регламенту № 1347/2000. Однак на черговому засіданні Ради ЄС, яке пройшло в Люксембурзі 5–6 червня 2008 року, був зроблений висновок про відсутність єдиних поглядів на гармонізацію сімейного права. 12 липня 2010 року Радою Європи було прийнято рішення про розвиток співробітництва у справах, що виникають з факту розлучення.

⁴¹ Плюшко Д. С. Щодо аналізу досвіду країн ЄС з правового регулювання наслідків припинення шлюбу між чоловіком і жінкою, які є громадянами різних країн. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства : матер. Всеукр. кругл. столу* (м. Одеса, 13 черв. 2020 р. / За заг. ред. О. І. Харитонові, Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2020. С. 82.

Результатом рішення Ради ЄС про посилену співпрацю став Регламент 1259/2010 Європейського парламенту і Ради ЄС від 20.12.2010 року № 1259/2010 «Про співпрацю в області застосування законів про розлучення і роздільному проживанні подружжя («Рим III»)». «Рим III» містить механізми обмеження дії колізійного методу регулювання. Згідно ст. 11 не допускається зворотне відсилання, а відповідно до ст. 12 в застосуванні положень права, обраних в силу норм «Рим III», може бути відмовлено, якщо таке застосування явно несумісне з публічним порядком права країни суду⁴².

Деякі науковці наголошують, що для сімейного права України положення, які містяться в «РИМ III» є достатньо новими та прогресивними. Станом на сьогодні в національному сімейному законодавстві України, зокрема у Сімейному кодексі не існує закріпленого положення про розірвання шлюбу громадян України з громадянами інших країн або особами без громадянства, а також шлюбів між іноземними громадянами, іноземними громадянами та особами без громадянства, особами без громадянства, хоча б один з яких має дозвіл на постійне проживання в Україні. Хоча, варто пригадати і той факт, що зазначене положення частково врегульовується спеціальним Законом «Про міжнародне приватне право», зокрема статтями 63 та 64. Таким чином, подружжя, яке не має загального особистого закону, може обрати право, що буде застосовуватися до припинення шлюбу, якщо подружжя не має спільного місця проживання або якщо особистий закон жодного з них не збігається з правом держави їхнього спільного місця проживання. Вибір права обмежений лише правом особистого закону одного з подружжя. Угода про вибір права припиняється, якщо особистий закон подружжя стає спільним⁴³.

Деякі науковці стверджують, що наразі доцільно передбачити можливість колізійного врегулювання процесу розірвання шлюбу, що відповідатиме сучасним тенденціям міжнародного приватного права в Сімейному кодексі України. Ми розділяємо таке твердження. Тож,

⁴² Плюшко Д. С. Щодо аналізу досвіду країн ЄС з правового регулювання наслідків припинення шлюбу між чоловіком і жінкою, які є громадянами різних країн. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства : матер. Всеукр. кругл. столу* (м. Одеса, 13 черв. 2020 р. / За заг. ред. О. І. Харитонової, Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2020. С.83; Council Regulation (EU) № 1259/2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:343:0010:0016:en:PDF> (дата звернення: 14.10.2025).

⁴³ Про міжнародне приватне право: Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 14.10.2025)

спершу слід надати подружжю можливість вільного вибору у застосуванні права на розірвання шлюбу, яке обмежене правом постійного місця проживання подружжя на момент подання позовної заяви до суду, правом громадянства одного з подружжя на момент розгляду справи в суді або правом, найбільш тісно пов'язаних з відношенням. Таким може стати закон громадянства подружжя в залежності від певних об'єктивних факторів, зокрема таких як:

- проживання подружжя на території однієї або різних держав;
- єдине громадянство;
- наявність нерухомого майна за кордоном тощо.

Науковці наголошують, що зважаючи на важливість врегульованих відносин, які безпосередньо пов'язані з особистістю угоду про застосовне право слід укладати саме в письмовій формі з подальшим нотаріальним посвідченням. При цьому, вважаємо за потрібне передбачити можливість внесення змін та коректив у таку угоду в будь-який час⁴⁴.

Також, національні науковці наголошують на нагальній необхідності у відмовленні від єдино можливої на сьогодні жорсткої односторонньої колізійної прив'язки при розірванні шлюбу на теренах України. Розділяємо думку юридичної наукової спільноти про те, що національний законодавець має змогу використати позитивний досвід ієрархічно вибудованих норм субсидіарного колізійного регулювання «Рим III».

Отож, враховуючи вищенаведене, можна констатувати, що задля обмеження автономії волі подружжя для національного сімейного законодавства в чинному Сімейному кодексі України варто закріпити наступні ієрархічні прив'язки, які слід застосовувати при відсутності угоди сторін про застосовне право при розірванні шлюбу, а саме:

- право спільного місця проживання подружжя на момент подання позовної заяви до суду;
- право держави громадянства одного з подружжя на момент розгляду справи в суді;
- право найбільш тісного зв'язку;
- право країни суду.

Таке рішення матиме позитивний вплив на національне законодавство України, підкреслить його наближення до норм Європейського

⁴⁴ Плюшко Д. С. Щодо аналізу досвіду країн ЄС з правового регулювання наслідків припинення шлюбу між чоловіком і жінкою, які є громадянами різних країн. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства : матер. Всеукр. кругл. столу* (м. Одеса, 13 черв. 2020 р. / За заг. ред. О. І. Харитонової, Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2020. С. 84.

Союзу, а також дозволить якнайкраще врахувати фактичні обставини справи при розірванні шлюбу подружжя.

ВИСНОВКИ

Отож, підсумовуючи вищевикладене, та спираючись на дані проведеного дослідження, можна зробити низку наступних висновків:

- становлення сімейних правовідносин на територіях сучасної України розпочалося ще з давніх часів. До хрещення Київської Русі суспільство керувалося звичаями при вирішенні сімейних спорів, після введення християнства сімейне законодавство зазнало змін і розвивалося комплексно на базі норм візантійського права;

- разом із здобуттям незалежності в Україні розпочалася робота над систематизацією та кодифікацією сімейного права. При розробці й прийнятті Сімейного Кодексу України автори кодексу спиралися на позитивний міжнародний досвід та українські звичаї;

- у різних країнах діють різні умови укладання шлюбу. Досить часто норми сімейного законодавства в частині шлюбу можуть не співпадати, через що шлюб укладений з дотриманням усіх чинних вимог в межах конкретного правопорядку може бути не визнано в іншій державі з іншими усталеними правилами та нормами. Це виникає через відмінності у колізійному та матеріальному праві, яке регулює процес укладання та розірвання шлюбу;

- кожна конкретна ситуація укладання або розірвання шлюбу з іноземним елементом є унікальною, тож потребує індивідуального рішення відповідно до норм права, що регулюють сімейні відносини і правила підсудності спору про розірвання шлюбу іноземних громадян, зокрема це: Сімейний кодекс, Закон України «Про міжнародне приватне право», Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», двосторонній договір про правову допомогу між державою Україна та країною, громадянином якої є інший з подружжя (або один з подружжя) тощо;

- наразі варто зосередитися на аналізі чинного національного законодавства та імплементації позитивного європейського досвіду з урахуванням певних національних особливостей нашої країни.

АНОТАЦІЯ

Проблематика. Сімейне право є однією з фундаментальних галузей права, саме тому у зазначеній науковій роботі за допомогою ретроспективного огляду надано характеристику появи та розвитку сімейного права на теренах сучасної України, описано право часів язичества, Київської Русі, Радянського періоду та сучасної України.

У роботі зроблені акценти на сучасні виклики та юридичні аспекти укладання та розірвання шлюбу в різних країнах, зокрема європейського співтовариства. Розглянуто проблематику укладання та розірвання шлюбу між громадянами (громадянками) України та громадянами (громадянками) країн Європейського Союзу. Досліджено правові та культурні відмінності, які виникають в процесі укладання або розірвання шлюбу. Автором проаналізовано чинні норми сімейного законодавства як України, так і провідних країн Європейського Союзу, встановлені відмінності визнання шлюбу з іноземним елементом, висвітлено актуальні проблеми, які виникають в контексті міжнародних сімейних відносин та запропоновано шляхи узгодження чинного національного законодавства України з нормами законодавства Європейського Союзу. Наукове дослідження виконано із застосуванням провідних методів наукового пізнання, а саме із використанням методів аналізу, синтезу, індукції, системного підходу, історичного методу тощо.

Результати дослідження. Зазначене дослідження розкриває, що проблеми укладання та розірвання шлюбу громадян (громадян) України та громадян (громадян) Європейського Союзу не суттєво відрізняються юридично та культурно. Проте наразі існує нагальна необхідність в адаптації чинного національного українського законодавства до норм європейського права. Також, автором окреслені можливі шляхи вдосконалення національного законодавства шляхом запозичення позитивного міжнародного досвіду, зокрема провідних країн Європейського Союзу.

Література

1. Council Regulation (EU) № 1259/2010 implementing enhanced cooperation in the area of the law applicable to divorce and legal separation. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:343:0010:0016:en:PDF> (дата звернення: 24.12.2024) http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/32.pdf
2. Конвенції СНД про правову допомогу та правовідносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах. Документ № 997_009 від 22.01.1993 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009#Text (дію зупинено).
3. Конвенція про згоду на шлюб, шлюбний вік і реєстрацію шлюбу URL: <http://ua-info.biz/legal/basevi/ua-hmwrue.htm> (дата звернення 14.10.2025)
4. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей. Документ № 973_002 від 19.10.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002#Text (дата звернення 14.10.2025).

5. Менджул М.В. Перспективи уніфікації європейського сімейного права. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 3. Vol. 1. С. 186–190. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/25276/1/30.pdf>

6. Менджул М.В. Порівняльне сімейне право: навчальний посібник. Ужгород: РІК-У, 2021. 296 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/40329/1/порівняльне%20сімейне%20право%20%286%29.pdf>

7. Міжнародне приватне право. Науково-практичний коментар Закону / за ред. доктора юридичних наук, проф. А. Довгєрта. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 352 с.

8. Онлайн-дискусія Національної асоціації адвокатів України за ініціативи Комітету сімейного права на тему: «Скасування Сімейного кодексу України. За чи проти?» URL: <https://unba.org.ua/news/6018-sered-advokativ-ta-naukovciv-dominue-dumka-pro-neobhidnist-zberezheniya-simejnogo-kodeksu-yak-okremogo-zakonodavchogo-aktu.html>

9. Остромигильська Ю. Правове регулювання укладання шлюбу за міжнародним сімейним правом. URL: <http://jg.kiev.ua/pages/data/01/11.pdf>

10. Парнета О. Й. Становлення та розвиток сімейного законодавства України. Проблеми сучасного сімейного права: моногр. / за наук. ред. док. юрид. наук І.С. Лукасевич-Крутник. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 208 с. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/41142/1/Simejne_pravo_monogr.pdf

11. Пілюшко Д. С. Щодо аналізу досвіду країн ЄС з правового регулювання наслідків припинення шлюбу між чоловіком і жінкою, які є громадянами різних країн. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства : матер. Всеукр. кругл. столу* (м. Одеса, 13 черв. 2020 р. / За заг. ред. О. І. Харитонової, Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2020. С. 82–85. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5a2235cf-731b-4724-8ae8-ddb5489d5df1/content>

12. Про затвердження Інструкції про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном, затвердженої наказом Міністерства закордонних справ України: Наказ Міністерства закордонних справ України № 113 від 04.06.2002 р. № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0535-02#Text> (дата звернення: 14.10.2025).

13. Про міжнародне приватне право: Закон України № 2709-IV від 23.06.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 14.10.2025)

14. Розгон О. Колізійні питання укладання шлюбу з іноземним елементом. *Міжнародний спеціалізований журнал з прав людини «Visegrad Journal on Human Rights»* (Словачія). 2016. № 4/2. С. 184–189. URL: <https://www.academia.edu/30596313/>

15. Розгон О. Укладання шлюбу громадянина України з іноземцем за кордоном. *Юридичний Радник*. 2011. № 6 (60). С. 1–8. URL:

https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/51038250/Позгон_колізії_словакія-libre.pdf?1482563116=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3D51038250.pdf&Expires=1747321654&Signature=OqhTLR-

16. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: важка дорога до людей. Київ: Прецедент, 2018. 496 с.

17. Руслан Стефанчук: Цивільний кодекс – це супермаркет правових можливостей. 27.01.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3179079-ruslan-stefancuk-civilnij-kodeks-ce-supermarket-pravovih-mozlivostej.html>

18. Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n46> (дата звернення 14.10.2025).

19. Харитонов Є. О. Сімейному кодексу України 20 років: здобутки і проблеми. *Сучасний стан і перспективи розвитку сімейного права України в умовах адаптації до європейського права : матер. II Всеукр. кругл. столу* (Одеса, 25 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / за заг. ред.: д. ю. н., проф. Є. Харитонova, к. ю. н., доц. К. Спасової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса, 2022. С. 3–8. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a53ade2-ec22-481d-8003-81acd62a127b/content>

20. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 14.10.2025).

21. Шебаніц Д. М., Шебаніц В. Ф. Національне сімейне законодавство: становлення, розвиток та сучасний стан. *Актуальні проблеми політики*. 2024. Вип. 73. С. 209–214. DOI: <https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.30>. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/73_2024/32.pdf

22. Шевченко Я.М. Проблеми нового Сімейного кодексу України. Респуб. Міжвідомч. наук. зб.. Харків, 2003. Вип. 63. С. 4–10.

23. Шлюб з іноземним елементом. Г. Гаро, А. Архіпова, Р. Куриленко, О. Віцюк, М. Бабішена. Харків: ФАКТОР-МЕДІА, 2023. 96 с. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/2023-02-Шлюб%20з%20іноземним%20елементом.pdf>

Information about the authors:

Shebanits Diana Mykolaivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of Law, Mariupol State University,

6, Preobrazhenska str., Kyiv, 03100, Ukraine